

פרשת וישלח – בית-אל

כנען כמקומות "אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". למעשה, תואר זה מופיע רק לגבי שכם, תחנתו הראשונה בארץ (ל"ג, י"ח) וכאן לגבי בית-אל, אך לא לגבי שום מקום אחר שיעקב עוצר בו בדרכו דרומה.

5. בשכם, יעקב פונה אל "ביתו וְאֵל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ" ומציע שיסעו לבית-אל. בבית-אל, אנו מוצאים כי "וַיָּבֵא יַעֲקֹב ... הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ". היכן שהוא בדרכו, בית יעקב הפך להיות עם. מה פירוש הדבר?
6. דבורה, מינקת רבקה, מתה ונקברה בבית-אל. מי היא דמות זו, ואיך זה קשור לסיפור?
7. יעקב נשבע, כשהתעורר מן החלום בבית-אל בעת שברח מעשו, שהמצבה שהקים שם תהיה "בית אֱלֹהִים". ואכן, יעקב מקים מצבה בבית-אל ומנסך עליה נסך. אם מטרת המסע לבית-אל היא קיום הנדר, כפי שטוענים רוב המפרשים, מדוע מצווה ה' על יעקב להקים מזבח? ומדוע יעקב תחילה בונה מזבח, ורק לאחר שה' מתגלה אליו בעקבות הקמת המזבח, הוא מקים מחדש את המצבה?

ב.

הביטוי "אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן" מעיד בבירור שזהו המקום הראשון אליו הגיע יעקב בארץ. אם כן, נראה שיעקב מגיע לארץ ישראל פעמיים:

1. כשהוא מגיע לשכם – "וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלָם עִיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם וַיַּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר" (ל"ג, י"ח)
 2. כשהוא מגיע לבית-אל – "וַיָּבֵא יַעֲקֹב לִוְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֵל" (ל"ה, ו')
- מסקנה זו מחוזקת על ידי הביטוי "בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם". ביטוי זה מופיע כשיעקב נכנס לשכם, ומופיע בשנית בחלק השני של הסיפור בבית-אל – "וַיָּרֵא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ" (פסוק ט). כיוון שאנו יודעים שהמקום שבו התגלה ה' ליעקב הוא בית-אל – "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אִתּוֹ שֵׁם אֱלֹהִים בֵּית אֵל" (פסוק ט"ו) – ברור שהביטוי "בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם" מתייחס לבית-אל. כלומר ביטוי זה מעיד על כך הגעה כפולה לארץ ישראל, לשכם ולבית-אל.

בלב פרשת וישלח עומדים שני עימותים דרמטיים שיעקב משתתף בהם, פעם אחת עם עשו (האיש והמלאך) ופעם אחת עם שכם (האיש והעיר). בשיעור זה, ברצוני להתייחס דווקא למאורע קצר המופיע לאחר שני המאורעות העיקריים, והוא חזרתו של יעקב לבית-אל. מאורע זה מתרחש "על הדרך", כשיעקב בדרכו משכם אל עבר אפרתה (בית לחם) (ל"ה, ט"ז), מגדל עדר (ל"ה, כ"א), ולבסוף "הביתה" אל חברון (פסוק כ"ז). יעקב בונה בבית-אל מזבח ומצבה, וזוכה להתגלות והבטחה מאת הקב"ה; אך אנחנו כבר רגילים כל כך לכך שהקב"ה מחדש את הבטחת הארץ לאבות, שאנו מדלגים על קטע זה מבלי להקדיש לו תשומת לב מיוחדת. אני מציע שנעצור ונבלה מעט זמן בתחנה זו בצד הדרך.

בקצרה, אלו סדר האירועים: לאחר סיומה של פרשת דינה בשכם, ה' אומר ליעקב לקום ולעלות בית-אל ולבנות שם מזבח "לֹא-ל הַנְּרָאָה אֱלִיךָ בְּבִרְחֶךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אֱחִיךָ" (ל"ה, א'). יעקב, לאחר שהורה תחילה לבני ביתו להסיר מקרבם אלהי נכר, נוסע לבית-אל ומקים שם מזבח (פסוקים ה'–ז'). לאחר מכן, ה' שוב נגלה ליעקב (פסוקים ט'–י"ג), ויעקב מקים מצבה (פסוק י"ד). מיד לאחר מכן, כפי הנראה, הוא עוזב את המקום וממשיך במסעו לכיוון חברון (פסוק ט"ז).

א.

קיימות מספר שאלות שיש לתת עליהן את הדעת בנוגע לחלקו הראשון של הסיפור (פסוקים א'–ח):

1. מדוע יעקב מחליט לנקות את ביתו מעבודה זרה דווקא עכשיו?
2. הקב"ה אומר ליעקב "קום עֲלֵה בֵּית אֵל" (פסוק א'). יעקב קורא לבני ביתו "וַיִּנְקֹמָה וַיִּנְעֲלָה בֵּית אֵל" (פסוק ג'). מהי משמעות הביטוי הדרמטי "לקום ולעלות"?
3. גם ה' וגם יעקב מכנים את המקום "בית-אל". אף על פי כן, כשיעקב מגיע לשם, התורה אומרת "וַיָּבֵא יַעֲקֹב לִוְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֵל" (פסוק ו'). מדוע מספרים לנו כי שם העיר לוז?
4. ובאותו פסוק – מהי משמעות הביטוי "אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן"? אם היתה זו תחנתו הראשונה של יעקב בארץ כנען, זה היה מובן. אך כיוון שיעקב כבר נמצא בארץ כנען מאז שהגיע לשכם, זה מוזר למדי שמזהים מקומות בארץ

התחלה חדשה. גם הקב"ה וגם יעקב מכנים את המסע "לקום ולעלות". ההתייחסות אינה רק לקו-הגובה של בית-אל. הכוונה ב"לקום" היא גם להתעורר ולגייס את הכוחות, להתעלות מבחינה רוחנית. המזבח שהקב"ה מצווה על יעקב לבנות בבית-אל אינו תשלום הנדר של יעקב, אלא מזבח של הקדשה. הקמת המזבח מזכירה את המזבחות שבנה אברהם כשהגיע לארץ ישראל.²

יש הבדל אחד נוסף בין יעקב שלפני בית-אל ולאחר מכן. בכך שקיבל על עצמו את ייעודו וחנך מחדש את הקריירה שלו כ"אב", יעקב הופך את משפחתו מ"בית" ל"עם". יעקב הוא האב האחרון, זה שלאחריו יבוא עם. משפחת יעקב אינה עוד פרטים בודדים. בארם יעקב היה אב משפחה, ברגע שאנו רואים אותו כ"אב" בארץ ישראל, הוא נהפך למנהיג של עם. כשהוא מגיע לבית-אל, יעקב ומשפחתו הופכים ל-"הוא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ" (פסוק ו').

וכך עניתי על כל השאלות שהצגתי בתחילת העיון, לבד מזו הנוגעת לדבורה, מינקת רבקה. איני בטוח לגבי זה, אך אני חושב שהיא מייצגת את העולם הארמי. בשבוע שעבר הצבעתי על כך שיעקב מנתק עצמו מארם בגלעד. דבורה היא השריד האחרון לעולם ההוא. כמינקת, היא מייצגת את ההדרכה והחינוך שקיבלה רבקה בבית אביה. הקשר נותק לחלוטין עכשיו, ופרק זה בחייו של יעקב נחתם. יעקב הוא לחלוטין איש של ישראל וארץ ישראל.

ג.

חלקו השני של הסיפור שלנו מתחיל כאשר הקב"ה מתגלה ליעקב ומברך אותו, ומשנה את שמו. הקב"ה אז אומר:

אָנִי אֱלֹהֵי שָׂרָה וְרַבֵּה גוֹי וְקָהַל גוֹיִם יְהִי מִמֶּנִּי וּמְלָכִים מִחֲלָצִידִי יֵצְאוּ: וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיִּצְחָק לְךָ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ אֶחְרִיד אֶתֶּן אֶת הָאָרֶץ (ל"ה, י"א-י"ב)

האם הברכה הזו נשמעת מוכרת? זוהי למעשה מילה-במילה הברכה שנתן יצחק ליעקב לפני בריחתו לארם, ואפילו נעשה שימוש באותו שם של הקב"ה:

וְאֶל שָׂרָה אֶתְּךָ וְיִפְרֹד וְיִרְבֶּד וְהִיִּת לְקַהֵל עַמִּים: וְיִתֶּן לְךָ אֶת בְּרַפְת אַבְרָהָם לְךָ וְלִזְרַעְךָ אֶתְּךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם (כ"ח, ג'-ד')

הרי זה כאילו עשרים השנים שבילה יעקב בבית לבן (וארבע עשרה נוספות שעשה, לפי המדרש, בבית מדרשם של שם ועבר) היו רק חלום. הקב"ה מחדש

רעיון זה מודגש באמצעות השימוש בשמות השונים של בית-אל. הקב"ה אומר ליעקב ללכת לבית-אל. יעקב אומר למשפחתו שהם הולכים לבית-אל. אולם כאשר הם מגיעים לשם, מספרים לנו כי יעקב הגיע ללוז – שהיא בית-אל. במילים אחרות, מטרת המסע היא להגיע לבית-אל – מקום רווי בקדושה, שיעקב נתן לו את שמו כדי להנציח את פגישתו עם הקב"ה וחזונו של שער השמיים. עם זאת, בפועל כשיעקב מגיע לשם, המקום הוא בעצם העיר הכנענית לוז. התורה צריכה לספר לנו כי זהו אותו מקום שיעקב קרא לו בעבר בית-אל, ולכן מופיע הביטוי "לוֹזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֱלֹהִים". סוף הפסוק הוא הערת מערכת של התורה, שנועדה למנוע בלבול מאלו ששכחו כי לוז ובית-אל הן אותו מקום. הטקסט ללא תוספת הביאור הוא: "וַיָּבֹא יַעֲקֹב לִזְרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". התורה מדגישה לנו את הכנעניות של לוז בשלב זה. יעקב אינו נמצא בסביבה שאנו מכנים "ארץ ישראל" – ארץ הקודש, ארץ שבה יש מקום שהוא "בֵּית אֱלֹהִים" ו-"שַׁעַר הַשָּׁמַיִם". למרות שעבר את הגבול הגיאוגרפי של ארץ כנען זמן מה קודם לכן, כשהגיע לשכם, יעקב עדיין לא ממש חזר לארץ אבותיו. רק לאחר שיעקב בונה את המזבח, התורה מתייחסת למקום כאל בית-אל.

הסיבה לכך היא שבנקודה זו בסיפור התנ"כי, לפחות במה שנוגע ליעקב, ארץ ישראל היא השתקפות חייו של יעקב. ארץ ישראל היא הארץ שבה האבות מגשימים את התכנית הא-להית של בניית האומה היהודית. בכל הזמן ששהה בביתו של לבן, יעקב היה ב"חופשה" מהפרויקט. כעת עליו לחנוך מחדש את הקריירה שלו כ"אב", ורק מנקודה זו ואילך הוא ל"ארץ ישראל".

המקום בו מתרחשת חניכה זו הוא בית-אל. הסיבה לכך נתונה בציווי של ה': "וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנְּרָאָה אֱלֹהֵי בְּרַחֲמֶיךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אֶחִידִי". בית-אל היא הנקודה ממנה עזב יעקב את ארץ ישראל.¹ החיזיון בתחילת פרשת ויצא הוא הפרידה של יעקב מארץ ישראל, ארץ הקדושה ושכינת ה'. ובהתאם, תוכן התגלות ה' היא שהוא יגן על יעקב בגלות, יהיה עמו, ויחזירו לביתו. בבית-אל יעקב נפרד מהארץ ומתפקידו כ"אב" ועל כן בבית-אל הוא חוזר למלא את ייעודו.

יעקב מבין זאת, ומשום כך הוא מנקה את משפחתו מאבק עבודה זרה שאולי דבק בהם בארם. מנהגים שיכלו להתקבל בארם חייבים להיפסק לפני שתתבצע עלית המדרגה הגדולה בהיסטוריה היהודית. העניין כאן אינו הימנעות מחטא. הדגש הוא, כפי שאומר יעקב, "וְהִטְהָרוּ וְהִחְלִיפוּ שְׂמֹלֵתֵיכֶם". יעקב מכריז על

² י"ב, ז' – אברהם בונה את המזבחות תחילה בשכם (!), ולאחר מכן בבית-אל, י"ז, ח'.

¹ לפי המדרש הטוען כי יעקב הגיע ישירות מבית-אל לארם באמצעות "קפיצת הדרך", זה נכון מילולית.

מהמקום שבו הוא דיבר קודם לכן עם יעקב; במילים אחרות, זהו הסיום של אותה התגלות קודמת. התורה רומזת שאפשר לדלג ולהתעלם מכל מה שקרה בינתיים בשנים שיעקב היה בחרן. באופן דומה, יעקב מקים את המצבה החדשה לא במקום שבו הקב"ה דיבר עמו כעת, אלא במקום שבו הוא דיבר אליו אז – המצבה הזו מקבילה למצבה הקודמת. השם בית-אל, שאנו כבר מכירים, מתייחס להתגלות הראשונה, והיא ממשיכה עכשיו כאילו לא הופרעה מעולם. זוהי הסיבה שיעקב מאשר מחדש את שמו של המקום – בית-אל. כל המטרה של הסיפור היא להביא אותנו, פשוטו כמשמעו, אל הנקודה שבה יעקב עוזב את הארץ ואת יעודו כ"אב" בתחילת פרשת ויצא. אנו שוב "במקום אשר דבר אתו".

לעיון נוסף:

1. רחל מתה זמן קצר לאחר מאורע זה. אחת הדעות בחז"ל גורסת כי בארץ ישראל נכנס לתוקף האיסור לשאת שתי נשים. מדוע, אם כן, היא מתה דווקא עכשיו?
2. לפי חז"ל, רבקה מתה באותו זמן שמתה דבורה (ראו רמב"ן). האם יש קשר בין מיתתה של רבקה להתגלות ה' אל יעקב?
3. יש שלושה מקומות שמפרידים בין יעקב לארם; גלעד, שכפי שראינו בשבוע שעבר נמצא "על ההר", שכס, בה יעקב קונה שדה, ובית-אל, בית הא-להים. זה צריך להזכיר לכם מדרש מפורסם...

את העיסוק ביעוד של יעקב בדיוק באותה הנקודה שבה יעקב עזב. ברכת אברהם - תפקידו של יעקב כ"אב", הייתה מושעית, קפואה בזמן. יעקב חוזר כעת לנקודה שבה הוא עזב, הן גיאוגרפית (בית-אל), והן רוחנית. שנותיו של יעקב בארם צריכות להיות מושמות בסוגריים.

למעשה, זה בדיוק מה שיעקב עושה. הוא מציב את השנים האלו בסוגריים, עם מצבה בכל קצה. כשעזב לארם הוא הקים מצבה והתפלל להגנה במסעו מחוץ לארץ ישראל, במילים אחרות, ביציאתו מההיסטוריה הלאומית. כשהוא חוזר, ונוטל על עצמו מחדש את תפקידו כאב - כאחד שלא ילדים בלבד אלא "גוי וקהל גוים" יצאו ממנו; אז הוא מקים מצבה נוספת, באותו מקום, באותה נקודה. בכך יעקב שם בסוגריים את השנים של התפתחות אישית בחרן ומשרטט את הקו הישר מברכתו בידי אביו לפני שנים רבות כל כך, אל המשך התפקיד המשתמע מן הברכות שקיבל. שתי המצבות הן סוגריים מסביב לשנים בהן הקריירה של יעקב הייתה מושעית, השנים בהן שהה מחוץ לארץ ישראל.

הקב"ה נותן ליעקב שם חדש, ומעניק לו את אותה ברכה בדיוק שהעניק לו יצחק לפני שנים רבות. ברכה זו היא המשך של הברכה של אברהם.³ בית-אל אינו רק מקום הכניסה לארץ ישראל עבור יעקב, כפי שראינו בחלקו הראשון של הסיפור; זהו גם המקום שבו הקב"ה מאשר את זהותו החדשה של יעקב כישראל, אב לאומה. ברור מהתיאור של התורה כי התגלות זו של ה' אינה קשורה לנסיבות חייו של יעקב לאחר המקרה בשכס, אלא לשובו מפרדן ארם לארץ ישראל. "וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֵל יַעֲקֹב עוֹד בְּבֵאוּ מִפְּדֵן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: " (ל"ה, ט). התאריך המצוין הוא "בְּבֵאוּ מִפְּדֵן אֲרָם", על אף שאנו יודעים שיעקב כבר היה בשכס זמן-מה. ויש רמז עוד יותר מפורש – הקב"ה מתגלה ליעקב עוד – התייחסות ברורה לחלום הסולם. התגלות זו היא המשך של ההתגלות הקודמת.

זאת הסיבה לחזרה המשולשת בפסוקים:

וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֶל-לְהִים בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ: וַיִּצַּב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ ... וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ שֵׁם אֶל-לְהִים בֵּית אֵל: (ל"ה, י"ג-ט"ו)

רש"י מפרש שם "איני יודע מה מלמדנו". ברצונו להציע את האפשרות כי הביטוי המודגש אינו מתייחס למקום שבו הקב"ה דיבר עם יעקב כעת, אלא למקום שבו הקב"ה דיבר עימו 35 שנה קודם לכן, בלילה של חלום הסולם. הפסוק הראשון מציין כי הקב"ה עולה

³ (היא אכן דומה לברכה שנתן ה' לאברהם בעת ששינה את שמו – "וַהֲפַרְתִּי אֶתְךָ בְּמֵאד מֵאֵד וַנִּתְתִּיד לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּנּוּ יֵצְאוּ: " (י"ז, ה'–ו').

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב עזרא ביק, תשל"ב *

* עורכת: עתירה ביק *

* בית המדרש הוירטואלי שליך ישיבת הר עציון *

* <http://www.etzion.org.il/vbm> האתר בעברית: *

* <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* office@etzion.org.il דואל: *
